

АХБОРОТ МАКОНИДАГИ СИЁСІЙ ДЕЗИНФОРМАЦИЯНИНГ ТАҲЛИЛИ

Маҳаммадалиев А. -

*Олий Мажлис Қонунчилик палатаси
масъул ходими, мустақил изланувчи*

Давлатлар ва жамият бугун ривожланишнинг энг муҳим нуқталарида турган бўлсалар да, шу билан бирга, давлатларнинг тараққиётига салбий таъсир кўрсатувчи омилларнинг даражаси ошиб бораётганлиги билан кечмоқда. Давлатларнинг сиёсий позицияси ҳар доим ҳам бир хил имкониятлар асосида кечмаган. Бугун ахборотлашув замонида ахборотларнинг таъсири доираси ва унинг объектлари юқори даража турмоқда. Бу борада сиёсий дезинформация ахборот платформасида энг муҳим ўрганиладиган сиёсий муаммоларидан бирига айланиб қолмоқда. “Ахборот асри”, “ахборот макони” тушунчалари энг аввало, ижтимоийликдан кўра, сиёсий аҳамият касб этиб бормоқда. Фейк маълумотлар тарқатиш орқали давлат ва жамиятларнинг анъанавий ривожланиш йўли ва имкониятларига хужум уюштирили бугунги асрнинг энг муҳим ва асосий муаммоларидан бири бўлиб қолмоқда.

Дезинформация тушунчасининг юқоридаги сиёсий аҳамият касб этиши охириги юз йилликда содир бўлди. XX асрнинг бошларида дезинформация ва унинг сиёсий хусусиятларида сиёсий тадқиқотларнинг энг муҳим ўрганиш объектига айланди [1]. Дастлабки пайтда дезинформация айнан биринчи ва иккинчи жаҳон урушларининг асосий қуроли сифатида майдонга чиққан бўлса, кейинги даврларда у давлатларнинг ўртасидаги дипломатик муносабатларда ҳам акс эта бошлади. Бунинг боиси, у энг тез таъсир этувчи сиёсий қуролга айланди. Оммавий ахборот воситаларида маълумотларни тайёрлаш алоҳида касб ва йўналишга айландики, охир оқибатда у “ядро қуроли” кўринишаг эга бўлди. Илмий қарашларда дезинформацияга оид бир қатор қарашлар бўлиб, улар асосан сиёсий қурол, механизм сифатида қаралган [2].

Яна бир қарашларга кўра, сиёсий дезинформация бу ташвиқот сифатида қаралиб, унинг доимий кўриниш эга бўлган сиёсий технологиялар сирасига киритилган. Дезинформация тушунчасига айнан сиёсий қурол сифатида қаарашлар “Жаҳон урушларида ташвиқот техникаси” номли асарида Лассуэлл тўхталиб ўтган [3].

Олимнинг фикрларига кўра, дезинформациянинг асосий кўринишларига кўзга кўринадиган рамзий ифодалар орқали, расмлар, белгилар орқали маълумот тарқатиш орқали иккинчи томонни ўзига қаратиш ёки аксини назарда тутилган. Бу дастлаб ўзининг катта ва том маънода ижобий самарасини берган. Сиёсий фанларда бу ахборотлар алмашинуви эмас, балки ахборот урушининг ўзи эди. Ахборотларни тарқатишдан кўра, сиёсий фанлар нуқтаи назаридан уни тайёрлаш муҳим аҳамият касб этади. Ахборотларни ташвиқотнинг асосий объекти сифатида қарашлар ҳам ана шундан келиб чиққан. Жамоатчилик фикри ҳар қандай сиёсий ислохотларнинг асосий ривожининг сиёсий, ижтимоий кўрсаткичларидан биридир. Агар маълумотлар тўлиқ бўлса, уни йўналтириш ва қўллаш осон бўлади. Таниқли сиёсатшунос У.Липпман ўзининг “Жамоатчилик фикри” номли асарида ижтимоий онгнинг оддий ҳаётдаги қарашлардан устун бўлган ва анча таъсирли бўлган шакллари ҳақида тўхталиб ўтган эди. Жамоатчилик фикрининг бу кўриниши кейинги йилларда сиёсий дезинформациянинг асосий воситаси сифатида ҳам қўлланила бошланди [4].

Липпманнинг фикрига кўра, давлатларнинг анъанавий қарашлари, стереотиплар ҳам тарихий ривожланиш хусусиятлари жамоатчилик фикрининг шаклланишида, унинг таъсирчанлигини оширишда асосий объект сифатида талқин этилади. Фикримизча, жамият аъзоларининг яшаш шарт-шароитлари ҳам бу таъсирнинг янада таъсирчанлигини оширишда катта роль ўйнади. Зеро, давлатлар бугун қуроллар билан эмас, балки айнан ахборот ва унинг воситалари асосида бир-бирига таъсир кўрсатишга бўлган сиёсий интилишлар бугун муҳим ва асосий тенденцияга айланиб улгурди. Иккинчи жаҳон уруши тугагач, давлатлар ўзларининг иқтисодий имкониятларини сақлаш, агар паст бўлса ривожлантириш учун янгидан-янги сиёсий ёндашувлар устида бош қотира бошладилар. Эндиликда расмий

муштамлакачилик имкониятлари чекланган, инсон ҳуқу ва эркинликлари ҳамма давлатлар ва ташкилотларнинг назарида турган пайтда бошқа сиёсий услублардан фойдаланишга бўлган эҳтиёж катта бўлди. Давлатларнинг ҳеч қандай қуроллар босиб олиш “тренд”га айланди.

Маълумотларнинг тарқатилиши, ёлғон ахборотлар, сохта афоризмлар, фотомонтаж, афсоналар сиёсий дезинформациянинг асосий кўринишларидан биридир [5]. Улар турли давлатларда турлича кўринишда ва имкониятларда таъсир кучига эга. Урушдан кейинги йилларда дезинформация янги аммо таъсирчан кўринишга эга бўлиб бошлади. Энди у ўзида сиёсий имкониятлар билан бирга, психологик хусусиятлар ҳам акс эта бошлади. Ахборот урушларининг психологик хусусиятларини ўрганишга қаратилган алоҳида йўналишлар шакллана бошлади [6]. Бу эса масаланинг аввало сиёсий хусусиятларини ўрганишни, унинг бошқа мамлакатларга салбий таъсирини доимий равишда ўрганишга қартилган тадқиқотларнинг дарасини янада оширди. Аслида “ахборот уруши” (*information warfare*) атамаси ҳам биринчи марта америкалик олим, физик Т.Рона томонидан биринчи марта қўлланилган айнан шу жиҳатларни ўзида акс эттирган эди [7].

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, ахборот уруши ва дезинформация бир-бирини тўлдирувчи сиёсий категориялардан бири ҳисобланиб, уни кўп йиллар давомида услуб, ёндашув сифатида қараш юқори ўринни эгаллаган. Кейинги йилларда илмий адабиётларда унинг кўлами ва имкониятларининг кенгайлигини кўришимиз мумкин. “Урушнинг янги усуллари”, “ахборот хавфсизлиги ва унинг механизмлари”, “ахборотларга арши туриш хусусиятлари” каби янги илмий тушунчалар шакллана бошлади [8]. Бу эса ахборот кўламининг кенгайганлиги ва унинг таъсир доираси ортганлигини яна бир бор исботлаб беради. Ёлғон ахборотларни тарқатишда муҳим бўлган технологиялардан бири сифатида ҳиссиётлар билан ишлаш бўлиб (*perception management*), айнан, жамоатчиликнинг психикасига таъсир кўрсатиш имкониятлари ва усуллари йиғиндиси сифатида талқин этиш мумкин. Буларни умумий тарзда сиёсий адабиётларда манипуляция инструментлари сифатида ҳам талқин этилади. Томас Рона томонидан асос солинган “ахборот уруши” концепцияси бугунги рақамли асрда ўзининг янги, янада мураккаб ва гибрид босқичига қадам қўйди. Дезинформация ва психологик ҳуружларнинг уйғунлашуви қуйидаги фундаментал омилларда намоён бўлмоқда:

Когнитив манипуляция ва ҳиссий таъсир: Замонавий дезинформация шунчаки ёлғон фактларни тарқатишдан иборат эмас; у инсон миясининг когнитив заифликларига (*cognitive biases*) йўналтирилган муҳандисликдир. Психологик таҳлилларга кўра, ахборот ҳуружлари аудиториянинг кўркув, ғазаб ёки ишончсизлик каби базавий эмоцияларини кўзғатишга мўлжалланади. Бу жараён танқидий фикрлашни сунъий равишда пасайтириб, аудиторияни манипулятив ғояларни онгости даражасида қабул қилишга мажбур қилади.

“Акс-садо камералари” ва жамиятнинг қутбланиши: Технологияларнинг ривожланиши ахборот урушларига улкан кўлам ва тезлик тақдим этди. Ижтимоий тармоқларнинг алгоритмлари фойдаланувчиларга фақат уларнинг дунёқарашига мос келувчи маълумотларни тақдим этиш орқали виртуал “акс-садо камералари”ни (*echo chambers*) шакллантиради. Сиёсий нуқтаи назардан бу жуда хавфли бўлиб, жамият ичида сунъий изоляцияни ва турли гуруҳлар ўртасидаги кескин қутбланишни (поляризацияни) келтириб чиқаради.

Институционал дестабилизация ва субверсия: Таҳлилларга кўра, ахборот урушларининг замонавий мақсади фақатгина геосиёсий рақибни ёмонотлиқ қилиш эмас, балки нишонга олинган мамлакат фуқароларининг ўз давлат институтларига, сайлов тизимларига ва анъанавий оммавий ахборот воситаларига бўлган ишончини емиришдир. Бу усул ҳарбий аралашувсиз ҳам давлатнинг ички барқарорлигини издан чиқаришга ва жамиятнинг қарор қабул қилиш тизимини фалаж қилишга хизмат қилади.

Стратегик нарративлар ва мафкуравий гегемонлик: Бугунги кундаги психологик операциялар стратегик нарративлар (муайян воқеликни тушунтириб берувчи ва ўзини оқловчи умумлашган ҳикоялар) орқали олиб борилмоқда. Ахборот маконида ўз нарративини ўрната олган томон реал ҳаётдаги устунликни ҳам қўлга киритади. Натижада, ахборот ва

мафкуравий чэгараларни ҳимоя қилиш давлатнинг жисмоний чэгараларини ҳимоя қилишдек муҳим аҳамият касб эта бошлади.

Ахборот урушларининг сиёсий ва психологик табиатининг бу қадар чамбарчас боғланиб кетиши миллий хавфсизликни таъминлашнинг анъанавий усулларини қайта кўриб чиқишни талаб этади. Бугунги кунда таҳдидларга қарши курашиш нафақат технологик мудофаани (киберхавфсизликни), балки жамиятнинг медиа саводхонлигини оширишни, яъни когнитив хавфсизликни (cognitive security) таъминлашни давлат сиёсатининг энг устувор йўналишларидан бирига айлантиришни тақозо этмоқда. Сизнинг хулосангиз жуда ўринли ва ушбу йўналишдаги йирик илмий тадқиқотларнинг асосий негизини ташкил қилади. Бу фикрни илмий диссертация ёки мақола ҳажмига (тахминан 2 саҳифалик матнга) мослаштириб, масаланинг ижтимоий-фалсафий, синергетик ва институционал жиҳатларини камраб олган ҳолда қуйидагича кенгайтирилган таҳлилий матнни тақдим этаман.

Ахборот урушларининг сиёсий ва психологик табиатининг бу қадар чамбарчас боғланиб кетиши миллий хавфсизликни таъминлашнинг анъанавий усулларини қайта кўриб чиқишни талаб этади. Бугунги кунда таҳдидларга қарши курашиш нафақат технологик мудофаани (киберхавфсизликни), балки жамиятнинг медиа саводхонлигини оширишни, яъни когнитив хавфсизликни (cognitive security) таъминлашни давлат сиёсатининг энг устувор йўналишларидан бирига айлантиришни тақозо этмоқда. Ушбу жараённинг моҳиятини чуқурроқ англаш учун масалага ижтимоий онг трансформацияси, тизимларнинг ўз-ўзини ташкиллаштириши ва фуқаролик жамияти институтларининг ўрни нуктаи назаридан ёндашиш мақсадга мувофиқдир.

1. Ахборот таъсирларининг синергетик табиати ва ижтимоий онг

Замонавий жамият мураккаб, очиқ ва ночизикли тизим сифатида ривожланмоқда. Синергетика нуктаи назаридан, ташқи ахборот хуружлари ва мақсадли дезинформация жамиятдаги барқарорликни бузувчи “флуктуациялар” (тебранишлар) вазифасини ўтайди. Ахборот урушлари даврида психологик манипуляциялар шундай ишлаб чиқиладикки, улар ижтимоий онгдаги арзимасдек туюлган муаммоларни катталаштириб, тизимни бифуркация (айрилиш) нуктасига олиб келади. Бифуркация нуктасида эса жамиятнинг кейинги ривожланиш йўналишини олдиндан аниқ айтиб бўлмайди – у ёки таназзулга юз тутиши, ёки янги, юқорироқ тартиб даражасига (ўз-ўзини ташкиллаштиришга) ўтиши мумкин.

Сиёсий кучлар ва ғаразли марказлар томонидан қўлланиладиган дезинформация аҳоли онгига ночизикли таъсир кўрсатади: озгина микдордаги ёлғон ахборот тармоқли эффект орқали бутун бошли ижтимоий гуруҳларнинг кайфияти ва хатти-ҳаракатларини ўзгартириб юбориши мумкин. Бу эса когнитив хавфсизликни таъминлашни нафақат давлатнинг, балки бутун жамиятнинг синергетик ҳаракатига айлантиришни талаб қилади. Бу жараёнда оммавий онг ташқи деструктив ғояларни рад этиб, конструктив, миллий манфаатларга хизмат қилувчи ғояларни "аттрактор" (ўзига тортувчи марказ) сифатида қабул қилиши лозим.

2. Давлат бошқаруви ва когнитив хавфсизликнинг ҳуқуқий-стратегик механизмлари

Анъанавий киберхавфсизлик ахборот инфратузилмасини, серверлар ва тармоқларни ҳимоя қилишга қаратилган бўлса, когнитив хавфсизлик бевосита инсон мияси, унинг қарор қабул қилиш механизмлари ва қадриятлар тизимини ҳимоя қилишни англатади. Давлат бошқаруви тизимини модернизация қилиш шароитида бу янги йўналиш стратегик қарорлар қабул қилишнинг ажралмас қисмига айланиши керак.

Бунда асосий вазифалардан бири – зиддиятли вазиятларнинг олдини олишнинг ҳуқуқий ва институционал механизмларини ишлаб чиқишдир. Ахборот маконида сунъий равишда яратиладиган ижтимоий, диний ёки этник зиддиятларнинг олдини олиш учун давлат органлари жамоатчилик билан очиқ, тезкор ва транспарент мулоқот ўрнатиши лозим. Бюрократик тўсиқлар ва маълумотларни яшириш дезинформациянинг тарқалиши учун энг қулай озуқа муҳити ҳисобланади. Шу боис, самарали давлат бошқаруви ахборот ташаббускорлигини ўз қўлига олиши, воқеа-ҳодисаларга биринчи бўлиб, холис ва асосли муносабат билдириши стратегик аҳамиятга эга.

3. Когнитив иммунитетни шакллантиришда педагогик ёндашув ва узлуксиз таълим.

Медиа саводхонлик – бу шунчаки ахборотни текшириш қобилияти эмас, балки танқидий фикрлаш, маълумотларнинг яширин мотивларини англаш ва эмоционал манипуляцияларга қарши тура олиш компетенциясидир. Жамиятда бундай “когнитив иммунитет”ни шакллантириш бевосита узлуксиз таълим ва замонавий педагогик ёндашувлар билан боғлиқ.

Таълим муассасаларида, мактабгача таълимдан тортиб то олий таълимгача бўлган босқичларда медиа саводхонликни ўқитишнинг инновацион механизмлари жорий этилиши зарур. Педагогик диагностика воситасида ёшларнинг ахборотни қабул қилиш даражаси ва психологик заифликларини ўрганиш, уларда лидерлик ва креатив фикрлаш кўникмаларини ривожлантириш лозим. Айниқса, инклюзив таълим муҳитида барча қатлам вакиллариининг ахборот хуружларидан тенг ҳимояланишини таъминлаш муҳимдир. Ёшларни тадбиркорликка, яратувчанликка йўналтириш уларнинг бўш вақтини мазмунли ташкил этибгина қолмай, уларни виртуал оламдаги деструктив таъсирлардан реал ҳаётдаги амалий фаолиятга тортади.

4. Фуқаролик жамияти ва маҳалланинг ижтимоий филтър сифатидаги роли.

Когнитив хавфсизликни фақатгина юқоридан пастга йўналтирилган маъмурий-буйруқбозлик усуллари билан таъминлаб бўлмайди. Бу жараёнда фуқаролик жамияти институтларининг, хусусан, Ўзбекистон шароитида ўзига хос феномен бўлган Маҳалла институтининг роли бекиёсдир. Маҳалла фақатгина ижтимоий-маиший муаммоларни ҳал қилувчи тузилма эмас, балки жамиятнинг “ижтимоий капитали” (ишонч, ҳамжиҳатлик, ўзаро кўмак) шаклланадиган асосий макондир. Ахборот урушлари инсонларни бир-биридан узоқлаштириб, виртуал “акс-садо камералари”га қамаб қўйишга интилган бир пайтда, маҳалла реал, жонли мулоқот ва анъанавий қадриятлар маркази сифатида хизмат қилади. Маҳалланинг институционал имкониятларидан фойдаланиб, уни ахборот хуружларига қарши ўзига хос “ижтимоий филтър”га айлантириш мумкин. Жамоатчилик назорати, нуронийлар ва фаол ёшлар ўртасидаги узвийлик, қўшничилик муносабатлари дезинформациянинг жамиятнинг қуйи бўғинларига сингиб кетишига тўсқинлик қилувчи табиий тўсиқ вазифасини ўтайди.

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, ахборот урушлари ва дезинформация жамиятнинг онгини, қадриятларини ва давлатга бўлган ишончини нишонга олаётган бугунги мураккаб шароитда когнитив хавфсизлик давлат мустақиллиги ва барқарор тараққиётнинг бош гаровига айланмоқда. Бу муаммони ҳал қилиш учун синергетик ёндашув асосида ҳаракат қилиш – давлат бошқарувини модернизация қилиш, ҳуқуқий механизмларни такомиллаштириш, таълим тизимида танқидий фикрлашни ривожлантириш ва фуқаролик жамияти таянчи бўлган маҳалла институти имкониятларини тўлақонли сафарбар этиш талаб этилади. Фақатгина шундай яхлит, тизимли ва кўп ўлчовли стратегия орқали жамият ижтимоий онгини ташқи манипуляциялардан ҳимоя қилиш ва унинг соғлом трансформациясини таъминлаш мумкин.

Шу билан бирга, сиёсий дезинформация жамиятнинг асосий кушандаси сифатида сўз ўйинларида ва сиёсий ахборотларда ҳам учрай бошлади. Фуқароларни бошқа йўналишга буриш, уларнинг маълум бир воқеага нисбатан қарашларини ўзгартириш сиёсий дезинформациянинг асосий объектларига бирига айланди. Кейинчалик унинг чەгараси ва таъсири доиралари маълум бир мамлакатлардан энди давлатларнинг хавфсизлигига таъсир эта бошлади. Бу эса сиёсий дезинформациянинг янги кўринишлари сифатида сиёсий таълимаотларда асосий ўринни эгаллай бошлади. Энг асосийси энди у инсонларнинг ахлоқий муносабатларига таъсири технологиялари шаклландики (“nudge” технологияси)[9], бу соҳанинг кенгайиб бораётганлигини кўришимиз мумкин.

Одатий қарашларда фейк хабарлар журналистиканинг асосий тушунчаларидан бири сифатида эътироф этилсада, аммо у сиёсий технология сифатида сиёсат йўналишининг асосий категорияси саналади. Ҳар қандай маълумотлар сиёсий дезинформация нуктаи назаридан тайёрланади, тарқатилади ва таҳлил қилинади. Бу унинг сиёсий кучини белгиловчи омиллардан бири саналади.

Хулоса ўрнида шуни алоҳида таъкидлаш керакки, ахборотларни давлатлар ва жамиятлар ҳаётига, айниқса сиёсий муносабатларига таъсири даражси ортиб бораётган даврда сиёсий дезинформация феноменини ўрганиш, уни таҳлил қилиш ҳар қачонгидан ҳам муҳим аҳамият касб этмоқда. Чунки, бугун давлатларнинг чегарасига дахл қилувчи омиллардан бири сифатида эътироф этилмоқда.

АДАБИЁТЛАР:

1. Музыкант В.Л., Барабаш В.В. Системность массовых коммуникаций: фейк-ньюс как современный медиафеномен: моногр. М.: Директ-Медиа, 2023.С.23.
2. Позетти Д., Аиртон Ш. Журналистика, «фейковые новости» и дезинформация. Руководство по академической и профессиональной подготовке журналистов. Сер.: ЮНЕСКО по журналистскому образованию. Париж: UNESCO, 2019. Режим доступа: <https://gcedclearinghouse.org/sites/default/files/resources/200255rus.pdf> (дата обращения: 10.10.2023).
3. Lasswell H.D. (1927) Propaganda Technique in the World War. London: Kegan Paul, Trench, Trubner & CO; New York: Alfred A. Knopf.
4. Липпман У. Общественное мнение / пер с англ. Т.В. Барчуновой. М.: Ин-т фонда «Общественное мнение», 2004. С.45.
5. Кеворкян К.Э. Четвертая власть Третьего Рейха. Нацистская пропаганда и ее наследники. 2-е изд. М.: Книжный мир, 2022. С.33.
6. Лайнбарджер П. Психологическая война. Теория и практика обработки массового сознания / пер. с англ. Е.В. Ламановой. М.: Центрполиграф, 2014. С.45.
7. Rona T.P. (1976) Weapon Systems and Information War. Seattle WA: Boeing Aerospace Co.P.3
8. Доронин А.И. Бизнес-разведка 2.0. М.: ДМК-Пресс, 2022. С.34.
9. Талер Р., Санстейн К. Nudge: Архитектура выбора. Как улучшить наши решения о здоровье, благосостоянии и счастье. М.: Манн, Иванов и Фербер, 2016.С.76.

РЕЗЮМЕ:

Ушбу мақола ахборотлашув феномени, унинг сиёсий хусусиятлари ҳам унинг асосий иштирокчиларидан бири саналган ёшларга таъсири масаласи сиёсий жиҳатдан таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: дезинформация, сиёсийлашган, ахборот, ахборот макони.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье с политической точки зрения анализируются феномен информатизации, его политические особенности, а также влияние на молодежь, которая считается одним из главных его участников.

Ключевые слова: дезинформация, политизированный, информация, информационное пространство.

RESUME:

This article provides a political analysis of the phenomenon of informatization, its political characteristics, and its impact on youth, who are considered one of its main participants.

Keywords: disinformation, politicized, information, information space.